

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

КЊ. I св. 5-6

БЕОГРАД
1950

СА Д Р Ж А Ј

	Страна
1. <i>А. Белић</i> : О сложеницама	169
2. <i>Исидора Секулић</i> : Именице које се свршавају на <i>-ло</i>	178
3. <i>М. Стевановић</i> : Постапак и значење именица на <i>-ло</i>	180
4. <i>Н. Банашевић</i> : О издавању Луче микрокозма	191
5. <i>В. М. Мићковић</i> : О значењу речи <i>сјера</i>	208
6. <i>Мираш Кићковић</i> : Слово <i>ј</i> пре Вука	210
7. <i>Драгиша Живковић</i> : Преводилачки рад и питања језика	213
8. <i>Св. Предић</i> : Реформа наше рукописне ћирилице	226
9. <i>Б. Аџић</i> : Скраћенице у говору и писању	234
10. <i>К. Т.</i> : О писању руских имена по оцу	237
ОДГОВОРИ ЧИТАОЦИМА	
1. <i>С. П.</i> : Негација уз „ <i>све што</i> “ и сличне изразе	239
2. <i>А. Б.</i> : Наш одговор	241
3. <i>С. П.</i> : „Синтаксички“	243
4. <i>А. Б.</i> : Одговор	244
ИЗ ЖИВОТА РЕЧИ	
1. <i>Гл. Елезовић</i> : Глећ глеђа; глета, глето	245
2. <i>Св. Марковић</i> : <i>Оронуши</i> — значење и порекло	248
ПРИЛОЗИ ЧИТАЛАЦА	
1. <i>Чед. Јањић</i> : „Иптен“ (хинтен)	252
2. <i>Др Перо Шоћ</i> : а) Косир, косијер	253
б) Снјег	255
в) Дублијер, дуплир	255
ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ	256
Допуна и поправке	263

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

др Александар Белић, Глиша Елезовић, др Радомир
Алексић, др Михаило Стевановић, др Радосав Бошковић,
Бранислав Милановић и Игрутин Стевовић.

Научна Ризница

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1950

НАШ ЈЕЗИК

Књига I

Нова серија

Св. 5—6

О СЛОЖЕНИЦАМА

О њима се доста писало, па и у овом часопису; али како се све нове сложенице граде, а неке од њих и противно духу нашег језика, потребно је задржавати се увек наново на њима и показивати стално њихове основне развојне линије, а том приликом вршити и извесну „ревизију“, проверавање ранијих тумачења.

Ја ћу узети, прво, неколико група образовања сложеница од прилога (мало, много, добро, зло и сл.) у првом делу да се види у којим случајевима наш језик прибегава сложеницама, а затим — и друге њихове групе.

Малдбројан, (*мџлџбрџан*) начињено је од израза (синтагме) *мали број*. Чим се од *број*, тј. именице, начини придев, онда, по неопходности, придев *мали*, који одређује именицу *број* и заједно са њом чини један појам, постаје прилог *мало*. Али је најзначајније да, иако су *мали* и *број* чинили две речи као именица (*мали број*), као придев чине једну сложену реч *малоброј(ан)* која се као придев употребљава са додатим придевским наставком *-ан*, *-на*, *-но*; од тога се гради даље именица *малобројност* (то је акценат коју та реч има у нашој употреби; у Акад. Рј., код Броз-Ивековића има према Стулићу *малдбрџнџстџ*, док Ристић-Канрга имају исправно према нашем изговору). *Малобројност* не значи *мали број*, већ, како исправно веле наши старији речници, „особину онога што је малобројно“. Тако, када сам у прошлом броју одбацио реч *маловредност* (НЈ I, 3—4, 98), ја сам то учинио зато што се од *мала* и *вредност* не може добити сложеница *маловредност*. Ја сам се ту руководио савременим језичким осећањем; међутим, ако узмемо *маловриједан* наших старијих

лексикографа као основицу ове речи и употребу тога придева код старијих писаца западних крајева и оних који према њима и данас ту реч употребљавају, онда можемо добити и реч *маловредношћ* са значењем онога што је „маловредно“. Али ће данашње језичко осећање моћи тако разумети ту реч тек када се и ако се придев *маловредан* одомаћи (исп. ниже).

И све су остале сложенице овога типа такве: *малодушан*, *-шна*, *-шно* — „мале, ситне душе“, „малога духа“; и овде смо првобитно имали придев **малодуш* или **малодух* који нам се нису сачували, али је од њих саграђена именица *малодушје*, именица *малодушац* (Ак. Рј.), глагол *малодушишти се* у старом језику (XIII в.) и *малодуштиво* (XVI в.); међутим са проширењем придевским *-ан*, *-на*, *-но* придев је сасвим обичан (*малодушан* и од њега начињена реч *малодушношћ*).

Истога је образовања и *малодуман* (исп. *крашкдуман*): *малога ума*, а одатле и именица *малодумник*, *малодумношћ*, *малодумље* и сл.

У Дубровнику се употребљавала именица *маловијећник* за онога ко је припадао *маломе вијећу*; опет од именице *мало вијеће* начињен је придев **маловијећ*, а од њега именица *маловијећник*.

Од израза „човек *малбга* *вѣка*“ добили смо правилан придев *маловек*, *-а*, *-о*, а од њега и даљи придев *маловечан*, именицу *маловечношћ*.

Онај у кога је *малѧ* *вѣра* — јесте **малвер*, које се не употребљава, већ према њему *малверан*, *-ѣрна*, *-ѣрно* (према нашем акценту *маловѣран*, *-рна*, *-рно*, и ту Ристић-Кангрѣ имају исправно).

Има још придева и именица ове врсте у нашем језику. Такво је *маловарошкѧ*, *малодградскѧ*, *малодкрѧн*, *малокрѧвношћ*, *малолешан*, *малолешник*, *малолешница*, *малолешношћ*, *малолешштво*, *маломодждани*, *малогосидѣјинскѧ* и сл.

По себи се разуме да ово вреди и за случајеве када је у другом делу израза (синтагме) глагол: *малорек* (Ристић-Кангрѣ), *малорјечан* (Ак. Рј.), од *мало шрѧјати* — *малошрѧјан* са задржавањем акцента првог дела синтагме и *малошрѧјан* са извршеним потпуним спајањем (тј. са акцентом придева од глагола — *шрѧјан*, дакле **малошрѧјан* > *малодшрѧјан*).

Из овога се видело, а таквих примера можемо навести на стотине, како се лако граде придеви од сложених израза, а затим од сложених придева — изведене именице, које су и саме сложене, бар по спољашности (а оне су само изведене речи од придева, дакле, само привидне сложенице). Сваки сложени назив може имати свој сложенички придев. Напр. *Ндѿи Сад* — *новдсадскѿи*, *Мдкрѿ Луѿ*, *мокрдлушкѿи*, *Бѿлѿ Пдшок* — *бѿлойдшочкѿи* итд. Зато је и од *Бања Лука* правилно *бањдлучкѿи*, а од *Бањалука* (именица *Бања Лука* може срести у једну реч *Бањалука*, као *Леѿа Вина* у *Леѿавина* и сл.) је једино придев *бањалучки*.

Оваквих сложеница има много у нашем језику. Да наведем само понешто: човек „добре ђуди“ — *добрдѿуд* је, „добре душе“ — *добрддушан*, „добре брѿеће“ — *добрдсрећан*, *добрдсрећник*, *добрдсрећница*, *ддбровљан* — *ддбрѿ вдљѿ*. Одавде се види да *добрвоља* не може значити „добра воља“, већ особину онога ко је добре воље. Зато када се *добрвоља* употребљава као надимак (име или презиме) — *Добрвоља*, старац (Ак. Рј.), онда је то исправно; али није исправно када се употребљава у значењу „добра воља“ (долази према Ак. Рј. једном у XVII в.). Тако када се код старијих писаца употребљава *маловјера*, — то не значи „мала вјера“, већ „челјаде са малом вјером“, „онога ко је мале вјере“. Из овога је јасно да и *зловља* (а тако исто и *главдбоља*) не може значити, по духу нашег језика, *зла воља*, већ онога ко је *зле воље*, ко је **зловоль* или *зловольан*. Тако је и *главдбоља* превод са немачког *Kopfwehe*, а према нашем језику може значити онога ко има болест главе, стање главобољно или слично и сл. Тако и са глаголским коренима или основама: *добрдчин* (налази се покашто у нашим старим речницима), *добрдчинца*, *додрочѿнство*, чак и *доброчинилац* које је изведено од *добро чиниши*; од **доброљуб*, које се није сачувало, начињено је: *доброљубив*; слично је од *добро љубиши* начињен *доброљубац*; *ддбрдшвор*, *добрдшвѿран* и *ддбрдшвѿран* и др.

Из овога се види да у нашем језику нема сложених именица од прилога и именица непосредно изведених. Напр. у старијем нашем језику имамо *добрдчестѿ*, али то није именица *добра честѿ*, већ придев „онај ко је добре чести“, затим

доброчесџан и сл. Тако и од *добра част* имамо придев *доброчасџ* или *доброчасџан*, *доброчасџник* и сл., а никако именицу *доброчасџ*. Када се деси да се прилог непосредно састави са именицом, тада имамо потпуну промену значења: *нељуди* није само одрицање *људи* (не *људи*), већ „рђави људи“, *несрећа* није само *не срећа* већ „зла срећа“, „зла коб“ и сл.

Према овоме јасно је да од *брзи воз* не може бити именица *брзовоз* са истим значењем (слично *брзи влак* и *брзовлак*), али може бити придев *брзџвоз*, *брзџвозни* „онај који се тиче брзога воза“, „који му припада“ и сл.; али од израза *брзо возиџи* може се саградити такође придев *брзџвоз* („онај који брзо вози“), а од тога може бити именица *брзџвџз* у значењу „оно што брзо вози“, „оно чиме се брзо вози“, „време када се брзо вози“, „место (пруга) којом се брзо вози“ и сл., па према томе и у значењу врло блиском именици „брзи воз“. Од наше воље зависи у којем ће се смислу та реч употребити. Као што се види, до овога је значења дошло не непосредним, већ заобилазним путем. Али, као што се такође из овога може видети, оваква образовања дају богату грађу не само за извођење нових именица него и за диференцирање њихових значења засебним наставцима.

Тако је већ поодавно у употреби *брзојав* начињен од глагола *брзо јавиџи* или *брзојавиџи*. Очигледно је да *брзојав* може значити и „место брзојаво“ и „време када се брзојавља“, а и оно чиме се брзџјавља, дакле „телеграм“ или „депеша“. Начињена је и *брзџјавка* за „телеграм“, да би се разликовао тај појам од „*брзојав*“ у значењу „телеграф“, место одакле се „брзојавља“. То се не противи нашем језику ако је само потребно да се интернационални термини *шелеграф*, *шелеграм* и сл. замењују нашим речима.

Таквих сложених придева, са другим глаголским делом, има много у нашем језику: *брзџлов*, *брзџлеш*, *брзџскок*, *брзџрод*, *брзџшвор*, *брзџшрк* и сл. и од њих се могу градити изведене речи. Тако се *брзџшрк* узима у значењу „велосипед“, тј. *брзџшрк шџчак* или сл. (овде је придев употребљен именички као што се у народном језику употребљава *самџкрес*

у зн. „пиштољ“, наравно првобитно *ишишћољ-самокрес*, а затим и само *самокрес* у томе значењу). Може се *брздишрк* придев и поименичити акцентом и дужином *брзошрк* у значењу нечега што има особину брзог трчања (може бити и велосипед, и место брзог трчања, и време брзог трчања и сл.). Тако је сасвим правилно од *брздомеш* направљена *брздомешка* пушка, а може се начинити и много других речи. Исп. још: од **самоник* именицу *сџмоник* „што само никне“, *сџмораси* од **самораси=сџмоник*, *брзораси* „кукуруз брзак“, *самдук* по употреби као *самокрес*, *сџрмоглед* од **сџрмоглед* имен. „жалосна врба“, *сџрмогрѣд* — то исто, исп. и од горњег придева изведене именице *сџрмоглеђа* (човек), *злойдглеђа*, *мркоглеђа* и сл.

Оваквих именица има много, али никад не значе прилог и радњу, већ увек придев којим се као прилогом одређена радња нечему приписује. Такав придев на различне начине може бити поименичен, било каквим наставком или самосталном употребом (исп. *самокрес*). Тако се од *брздрек* употребљава именица *брздрека* у значењу „брздрек човек“ (*Брзорека њун гријеха* Вук), *љейдшеџа* (као име кози) итд. Зато и народно *голдшра* (које претпоставља придев од голо играти) не значи „голо играње“, „гола игра“, већ онога којему би се тако нешто могло приписати, дакле „ветропирасто“, „ветрењасто чељаде“, мушко или женско; *милдбрука* не значи „мила брука“, тј. „пријатна шала“, већ онога ко је чини, тј. ко је **милобрук*, дакле *шаливац* (Вук) или *шаливчина*, како бисмо ми рекли. Тако увек.

Ак. Рј. има реч *брзолијек* са значењем „лијек који брзо лијечи“. Састављач речника позива се на М. Павлиновића („И донесе лика брзолика“ из неке народне песме). Ако пођемо од *брзи лијек*, добићемо као придев „брздиљек“, „онај који се тиче брзога лека“; али може се претпоставити да је овде изнесена веза са *лијечити* (истина, има и глагол *лијекати*, али у реткој употреби), *лијечник* и сл. по томе што је алтернација *к:ч* код глагола врло жива (исп. *пречити* и *прек*, *мучити*: *мука* и сл), тако да смо добили *брздиљек* у значењу „који брзо лечи“; тада би *брзолијек* могло значити

„средство којим се брзо лечи“, што би било врло близу значењу *брзи лијек* или истоветно са њим.

Исто овако велику категорију чине придеви изведени од именице и глагола који се налазе у извесном синтаксичком односу. Али и ту, — када се од њих сагради сложеница, сва су значења придевског карактера; а ако се од придева саграде именице оне морају бити, по значењу, оне врсте коју обележава придев. Да узмемо најобичнији пример о којем се толико пута говорило: *вддопад*. Истина, то је именица преведена са немачког *Wasserfall*, али ипак морамо видети, пре свега, да ли она одговара правилима нашег језика и ако одговара, — шта може значити и да ли нам је у том значењу потребна. Несумњиво је *вддопад* начињено преко придева **водопад*, онако као што и у нашем језику имамо *снегдопадан* (Вук) напр. „земља... гдје многи снијег пада“, дакле *водопад* би значило „где много воде пада“; именица *вддопад* значило би „водопадо место“, али никако — само „падање воде“. Тако би се та реч могла употребити, а тако исто и за друга значења у вези са великим падањем воде. У корист тога тумачења говоре добре народне речи које се и данас употребљавају у знатној мери. Напр. узмимо реч *листопад*. Та је именица начињена од придева *листопад*, -а, -о, тј. „кад лист пада“ и сл. У Ак. Рј. није дато тачно опште значење ове сложенице. Ту се вели: „падање лишћа са дрвећа“ и одмах се додаје, да би се оправдало што за то значење нема ниједног примера, „употребљава се само у особитијем значењима“. Али та особита значења нису од оног главног које се овде наводи, него од изведеног придева *листопад* - *листойад* као именица. У речнику се наводе само две групе значења: а) време кад отпада лишће с дрвећа (обично месец октобар, али и новембар) и б) „лишће што отпада с дрвећа у јесен“, наравно, без оног „с дрвећа у јесен“, у прво време и тек кад је *листойад* почело значити јесењи месец (октобар, новембар), јесење време, онда је „листопадо лишће“ или *листойад* могло то значити (тј. „листопадо лишће“). Зато и код Стулића наведено значење (*foliolum casus in autumno*), које је и завело Будманија, није тачно. Тако се исто то добро види из значења *сендкос* (именички упо-

требљен придев): а) ливада, сјенокоша и б) вријеме кад се сијено коси, дакле *сендкосо место* (сјенокоша) и *сендкосо време*. Према томе, ни у једном случају не значи *кошење сена*, већ нешто што се одређује сложеним придевом у вези са тим речима.

Овом приликом се можемо вратити и већ старој речи *пароброд* против које је, у своје време, био и Вук, јер је сматрао да је то прост превод са немачког *Dampfschiff*. Он је био готов да прими и народско *дамцић* неголи ропски преведену реч са немачког. Али од Вукова времена ишло се унапред и у језичкој анализи, и данас су наша научна мерила знатно друкчија. Истина је да је *пароброд* дословни превод са немачког *Dampfschiff*, али је питање како га прима и ставља у језичку систему наше данашње језичко осећање. Ако га доведемо у везу са *пара* и *бродиши*, што се неминовно врши нашим језичким осећањем, онда је *пароброд* поименичени придев „пароброд“, „тј. онај који паром броди.“ Према томе, та именица може значити и средство, нараву, машину или сл. којом се помоћу паре може бродити. Ја сам и раније износио своје колебање о тачности Вукове критике (в. НЈ IV 164) изnoseћи да би овако начињено *пароброд* могло значити крај или место или нешто слично у вези са парним брођењем (тј. време када се паром броди и сл.). Ја сам тада мислио да та сложеница не може значити непосредно „брод“ или „лађу“, али сматрам данас да се том значењу веома приближује могућним значењем: „оно чиме се паром броди“. Зато, иако мислим да се може употребити и за „парни брод“, не могу се сложити са Маретићем да та реч „управо значи: парни брод“ (Јез. савј. 85), већ до тога долази околним, заобилазним путем. Иако у другу категорију иде *дрворед*, које ја на истом месту помињем, и за ту се реч може рећи да не значи „ред дрвета“, већ „дрворедо место“, тј. место са више таквих редова, којему су редови дрвета карактеристична црта. Ако се тако разуме „алеја“, онда се тумачење Маретићево може и ту примити (Јез. савј. 19).

Ако појемо од оваквих образовања, биће нам јасно да је од *брзи кдњаник* могућно образовати *брзокдњанички* као придев, али именица *брзокоњаник* нашем језику не одговара

и не може се градити. Тако исто од *брзо цвѣташи* можемо начинити *брзцвѣш* „онај који брзо цвета“, па и *брзоцвѣш* у значењу „биљка која брзо цвета“ или сл., а никако у значењу *брзб цвѣшање*.

Из овога разлагања јасно се види да је нашем језику лако градити сложене придеве од засебних речи спојених у групу (придев и именица, прилог и глагол, именица и глагол и именица и именица), али се сложене именице граде од поменутих група речи тек преко придева или придевског значења. Ако се каткада чини да се овоме противи која реч, онда можемо бити уверени да је тако само привидно. Напр. *криводршка* не значи „криву дршку“, већ какав предмет са кривом дршком (*крушку* или *јабуку*); *белдшљива* је значило првобитно само дрво шљиву са белим плодовима; ако се данас покашто и *белдшљива* употреби и као плод (= бела шљива), то је сасвим ново и секундарно. Према томе што *шљива* значи и дрво и плод, и *белошљива* је добила оба та значења. Уосталом у нашем језику само воћно дрво и плод имају обично један назив (исп. *шрешња*, *вишња*, *јабука* и сл.).

Још неколико речи о случајевима када се прилогом одређује придев, обичан и глаголски, или глагол. Нема никакве сумње да прилог и придев чине један појам (исп. напр. *врло добар* — то је добар у знатној мери, *ошворено зелен* — то је нарочита зелена боја, али опет зеленило једне врсте као један појам и сл.), исто онако као и прилог и глагол (напр. *лепо писаши* јесте писање извесне врсте као један појам); то чини да има основа или услова да од њих постане једна реч. Па ипак у савременом језику то бива доста ретко. Ја не узимам случајеве као *брзојавиши* где је начињен нов глагол према глаголу *télégraphier*, *telegraphieren* и сл. са значењем нарочите врсте брзог јављања. То ретко сливање у једну реч долази отуда што је прилог истакнут, њим се један појам одваја од других сличних појмова. Напр. *ошворено жуш* према *зашворено жвш*, *лепо писаши* према *ружно*, *нечишко*, *сишно*, *крушно писаши* и сл. Међутим у нашем старијем језику било је поменутог спајања много више. Тако напр. у Акад. Рј. код сложених речи са *мало* налазимо: *малдохран*, тј.

мало хѣран, малѡкористѣан (још у XIV в.), *малѡкреѣак, малѡкреѣосѣан, малѡмоћан, малѡѣлодан, малѡѣодашљив, малѡснѣжан, малѡсрчан, малѡсрећан, малѡсвијестѣан, малѡвриједан, малѡврѣѣан, малѡзнѣн* и сл. Данас се, управо, ништа од тога не употребљава или сасвим мало. Када се ипак оба дела сливају у сложенице, и у данашњем се језику чува или акценат прилога или глагола. Код прилога *много* то бива чешће (исп. *мнѡѡѡшѡвѣнѣ* поред *мнѡѡ ѡшѡвѣнѣ* *мнѡѡљубљенѣ* поред *мнѡѡ ѡљубљенѣ* и сл.), али и ту има тешкоћа због акцената. Требало би, кад би се сачувао глаголски акценат, *мнѡѡѡшѡвѣнѣ* да гласи (у изговору) *мнѡѡѡшѡвѣнѣ*: тако се, међутим, обично не говори, већ *мнѡѡ ѡшѡвѣнѣ* или *мнѡѡѡшѡвѣнѣ*; исто тако и *мнѡѡ ѡљубљенѣ* или *мнѡѡљубљенѣ*, а не *мнѡѡѡљубљенѣ* и сл. Код оних придева где су на почетку узлазни акценти (а тако исто и на једном од осталих слогова према крају речи), везивање у једну реч могућније је (исп. *ѡшѡворенѡзѣлен* или сл.). Каткада људи и везују такве речи у целину, али им задржавају оба акцената: то тада није сложена реч (напр. *мнѡѡѡшѡвѣнѣ* и сл. код Ристића и Кангрѣ). Када се ипак граде такве речи, онда се задржава, као што рекосмо, или само акценат прилога (*мнѡѡѡшѡвѣнѣ, мнѡѡљубљенѣ* и сл.) или акценат придева или глагола (*ѡшѡворенѡзѣлен, мрѡѡѡрѡвенѣ, злѡѡѡшѡшѣ се = *злѡѡѡшѡшѣ се, злѡѡѡшѡшѣ = *злѡѡѡшѡшѣ* и сл.).

А. Белић